

Byzantina Symmeikta

Vol 29 (2019)

BYZANTINA SYMMEIKTA 29

Βιβλιοκρισία: AL. BUCOSSİ – AL. RODRIGUEZ-SUAREZ (eds.), John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son [Centre for Hellenic Studies, Publications 17], London – New York: Routledge 2016

Καλλιόπη Ν. ΜΑΥΡΟΜΜΑΘΗ

doi: [10.12681/byzsym.21971](https://doi.org/10.12681/byzsym.21971)

Copyright © 2019, Καλλιόπη Ν. ΜΑΥΡΟΜΜΑΘΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

MAYPOMMATH K. N. (2019). Βιβλιοκρισία: AL. BUCOSSİ – AL. RODRIGUEZ-SUAREZ (eds.), John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son [Centre for Hellenic Studies, Publications 17], London – New York: Routledge 2016. *Byzantina Symmeikta*, 29, 469–474. <https://doi.org/10.12681/byzsym.21971>

AL. BUCOSI – AL. RODRIGUEZ-SUAREZ (eds.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son* [Centre for Hellenic Studies, Publications 17], London – New York: Routledge 2016, σελ. 237. ISBN 978-1-4724-6024-0

Ο συλλογικός τόμος που εξέδωσαν οι Alessandra Bucossi και Alex Rodriguez-Suarez είναι αφιερωμένος στον αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ Κομνηνό (1118-1143). Προϊόν συνεδρίου του Centre for Hellenic Studies στο King's College του Λονδίνου το 2013, ο τόμος συγκεντρώνει δώδεκα μελέτες ευρείας θεματολογίας στενά συνδεδεμένες με την βασιλεία του Ιωάννη Β΄, οι οποίες φωτίζουν όψεις της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας την περίοδο αυτή, της πολιτικής ιδεολογίας, της πνευματικής κίνησης, της τέχνης και της νομισματικής.

Πρόθεση των εκδοτών είναι ο τόμος να συμπληρώσει όσα ήδη γνωρίζουμε για την δυναστεία των Κομνηνών και κυρίως να συνεισφέρει στην ανάδειξη της εποχής του Ιωάννη Β΄, προσφέροντας πληρέστερη εικόνα των αλλαγών και εξελίξεων της πολύπλοκης αυτής περιόδου. Οι δυσκολίες της έρευνας για τον δεύτερο Κομνηνό αυτοκράτορα, στις οποίες εστιάζουν οι εκδότες στον πρόλογο (σσ. xiii-xv) και επισημαίνονται σχεδόν ομόφωνα από τους συμμετέχοντες στις επιμέρους μελέτες, οφείλονται στο πλούσιο μεν αλλά ελάχιστα διαφωτιστικό πρωτογενές υλικό.

Ο κατάλογος πηγών και σύγχρονης βιβλιογραφίας, τον οποίο συνέταξε ο Rodriguez-Suarez και παρατίθεται στο τέλος του τόμου (σσ. 201-229), είναι πολύτιμος ως αφετηρία για εμβάθυνση στην σύγχρονη βιβλιογραφία. Το συνοπτικό χρονολόγιο της ζωής του αυτοκράτορα και των κυριότερων πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων της εποχής, που συνέθεσε ο ίδιος ερευνητής (*Life and reign of John II Komnenos (1118-1143): a chronology*, σσ. xix-xxi) λειτουργεί ως αφετηρία για ευχερέστερη παρακολούθηση των επιμέρους άρθρων.

Η πρώτη μελέτη του τόμου ανήκει στον Dionysios Stathakopoulos (John II Komnenos: a historiographical essay, σσ. 1-10), ο οποίος παρουσιάζει τις βυζαντινές και δυτικές πηγές για την βασιλεία του Ιωάννη, ενώ παράλληλα εξετάζει τις προσεγγίσεις σύγχρονων μελετών (σσ. 9-10). Ο Stathakopoulos επεξηγεί αναλυτικότερα προβληματισμούς, που τίθενται και από τους εκδότες στην εισαγωγή, σχετικά με την γενικότερη απουσία του πορφυρογέννητου αυτοκράτορα από την έρευνα για την δυναστεία των Κομνηνών. Καταλήγει, ωστόσο, ότι η εποχή προσφέρεται για μελέτη ειδικά μέσα από την εκμετάλλευση των δυτικών πηγών (ορισμένες από τις οποίες παρεμένουν ανέκδοτες, σσ. 4-5), σε συνδυασμό με την σύγχρονη έρευνα που προσφέρει νέες προσεγγίσεις του ευρύτερου πολιτικού και πολιτιστικού κλίματος της περιόδου (σσ. 8, 10).

Την ζωή του αυτοκράτορα πρίν την άνοδο στην εξουσία, δηλαδή μεταξύ 1087-1118, επιχειρεί να αποτυπώσει ο Vlada Stanković (John II Komnenos before the year 1118, σσ. 11-21). Ο συγγραφέας μελετά την θέση και τον ρόλο του Ιωάννη καθώς και τον εσωτερικό ανταγωνισμό της οικογένειας για την διαδοχή (σσ. 12-13) και ερμηνεύει τα γεγονότα υπό το πρίσμα της θέσης του συμβασιλέα που απέκτησε ο Ιωάννης από τον ίδιο τον πατέρα του Αλέξιο Α΄ ήδη από το 1092. Με προσεκτική μελέτη των ομολογουμένως μεροληπτικών αναφορών της αδελφής του Άννας και των κατηγοριών για σφετερισμό της εξουσίας, που περιλαμβάνονται κυρίως στην *Άλεξιάδα*, καθώς και για την γέννηση, την συμβασιλεία, την σημασία του διπλωματικού γάμου και της στενής σχέσης που ανέπτυξε με την σύζυγό του Ειρήνη, ο Stanković υποστηρίζει πειστικά ότι ο Ιωάννης Κομνηνός υπήρξε «η μόνη επιλογή του Αλεξίου, ο μόνος επίσημος, αδιαφιλονίκητος και σταθερός συγκυβερνήτης» της αυτοκρατορίας την περίοδο αυτή (σ. 21).

Ο Ioannis Stouraitis (Narratives of John II Komnenos' wars: comparing Byzantine and modern approaches, σσ. 22-36) προσφέρει «μια εναλλακτική προσέγγιση στην εξέταση του κοινωνικο-ιδεολογικού υπόβαθρου που καθόρισε την επιλογή των στρατιωτικών στόχων του Ιωάννη» στην Μ. Ασία (σ. 24) και σκιαγραφεί ορισμένες από τις κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις στο εσωτερικό που επηρέασαν την διεθνή πολιτική. Ο Stouraitis επανεκτιμά την στρατιωτική δράση του Ιωάννη Β΄ στην Μ. Ασία, αμφισβητώντας «αναχρονιστικές» ερμηνείες της σύγχρονης έρευνας (σ. 24), οι οποίες αξιολογούν μονομερώς την πολιτική του αυτοκράτορα και παραβλέπουν το γεωπολιτικό και ιδεολογικό σχήμα της εποχής. Η στρατιωτική δράση του Ιωάννη στην Συρία και την Κιλικία ερμηνεύεται ως προσπάθεια επαναφοράς εντός του κράτους πληθυσμών που

παραδοσιακά ανήκαν στο Βυζάντιο, ενώ ο θετικός απόηχος της φήμης του Ιωάννη σε μεταγενέστερες πηγές, κυρίως στον Νικήτα Χωνιάτη, εξηγείται ως αποτέλεσμα προσεκτικής πολιτικής, που άφησε την αυτοκρατορία ισχυρή και ανθεκτική.

Η Angeliki Papageorgiou (*The political ideology of John II Komnenos*, σσ. 37-52) ασχολείται με την πολιτική ιδεολογία του αυτοκράτορα, σύνθετο θέμα το οποίο αναλύει εμπειριστατωμένα σε πρόσφατη μονογραφία της¹. Μέσα από συστηματική μελέτη της προβολής των πολιτικών ιδεών στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας και στην διεθνή πολιτική σκηνή, η Papageorgiou επισημαίνει συνέχειες και εξελίξεις της βυζαντινής αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι ο Ιωάννης αξιοποίησε την έννοια της *reconquista* στις στρατιωτικές του επιλογές και προβλήθηκε ως ισχυρός αυτοκράτορας-στρατιώτης (σ. 42), σκέψεις που φαίνεται να επεκτείνουν την γενική συλλογιστική του Stouraitis. Η ηρωική απεικόνιση του Ιωάννη σε νομίσματα, η σύνδεση με στρατιωτικούς αγίους και την Θεοτόκο, αλλά και η τέλεση θριάμβων συνδέεται από την Papageorgiou με την ανάπτυξη της ιδέας του βυζαντινού ιερού πολέμου την εποχή των Κομνηνών. Η καινοτόμος για την εποχή προβολή του Ιωάννη ως υπερασπιστή της πίστης την περίοδο των σταυροφοριών συνδέεται εύστοχα με την πολιτική προβολή της βυζαντινής υπεροχής έναντι των Λατίνων (σ. 46). Η συλλογιστική της Papageorgiou συμβάλλει σημαντικά στην κατανόηση της πολιτικής ιδεολογίας και της παρουσίασης του αυτοκράτορα στην σύνθετη εσωτερική και διεθνή πολιτική.

Ο Paul Magdalino (*The triumph of 1133*, σσ. 53-70) εξετάζει ένα σημαντικό γεγονός της περιόδου, τον θρίαμβο του 1133, μέσα από τέσσερα ποιήματα που είχε συνθέσει για την περίπτωση ο Θεόδωρος Πρόδρομος. Για ένα, μάλιστα, εξ αυτών παρέχεται νέα αγγλική μετάφραση. Ο Magdalino, ώριμος μελετητής και βαθύς γνώστης της δυναστείας των Κομνηνών, ιδιαίτερα της περιόδου του Μανουήλ Β΄, διερευνά ζητήματα αυτοκρατορικής προπαγάνδας, όπως αποτυπώνονται στην ποίηση, φωτίζοντας παράλληλα τις φιλολογικές αναζητήσεις της εποχής. Παρέχει την εικόνα της τελετής θριάμβου (σσ. 54-58) και των ιδεολογικών προεκτάσεών

1. Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός και η εποχή του (1118-1143)*, Αθήνα 2017.

2. P. MAGDALINO, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, Cambridge University Press 1993 (= *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, 1143-1180*, μετ. Α. Κάσδαγλη, Αθήνα - Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 2008).

της (σσ. 59-60), εξετάζει την λειτουργία των κειμένων αυτών και τον ρόλο του Προδρομού στο αυλικό περιβάλλον (σσ. 60-61), με σκοπό να αποτυπώσει το παρασκήνιο γύρω από το γεγονός αυτό καθώς και την σημασία του. Ο Magdalino καταλήγει ότι στα ποιήματα του Προδρομού επικρατούν παραδοσιακά και νέα στοιχεία στην προβολή των αυτοκρατορικών αρετών, όπως η ταπεινότητα και η συμφιλίωση, που απηχούν την αποκατάσταση της σχέσης του Ιωάννη με τον αδελφό του Ισαάκιο. Επίσης, η αναβίωση της τελετής του θριάμβου έχει σκοπό να τονίσει την αυτοκρατορική υπεροχή σε μία εποχή που «η θέση του Ιωάννη είχε απειληθεί πρόσφατα και η στρατιωτική του επιτυχία είχε τεθεί σε κίνδυνο από την αντιπαλότητα και τον ανταγωνισμό του αδελφού του Ισαακίου» (σ. 63).

Ο Martin Vučetić (*Emperor John II's encounters with foreign rulers*, σσ. 71-90), ασχολείται με την εισαγωγή νέων στοιχείων στην βυζαντινή διπλωματία, μέσα από την περιγραφή έξι συναντήσεων του αυτοκράτορα με ξένους ηγέτες. Εξετάζονται δύο περιπτώσεις υποδοχής εξόριστων ή αιχμαλώτων ηγεμόνων στην Κωνσταντινούπολη το 1125/6 (σ. 76) και το 1137/8 (σσ. 79-80), οι οποίες ακολουθούν γενικά παραδοσιακές πρακτικές στην δομή και οργάνωση της υποδοχής και των συναντήσεων. Αντιθέτως, η επαφή με δυτικούς ηγεμόνες φαίνεται ότι οδήγησε στην εισαγωγή ορισμένων καινοτομιών στην βυζαντινή διπλωματική πρακτική, όπως η υπηρεσία του *στράτορος*, που εφαρμόζεται για πρώτη φορά στις επαφές του Ιωάννη με ηγεμόνες σταυροφορικών κρατών (σσ. 80-89). Ο Vučetić ξεχωρίζει την συνάντηση του Ιωάννη Β΄ με τον Στέφανο Β΄ της Ουγγαρίας (σσ. 77-79), η οποία διασώζεται μόνο σε λατινικές πηγές, ερμηνεύοντας το γεγονός ως «ελλείποντα σύνδεσμο» σειράς εξελίξεων που παραμένουν ακόμα άγνωστοι στην σύγχρονη έρευνα (σ. 79).

Ο Alex Rodriguez Suarez (*From Greek into Latin: western scholars and translators in Constantinople during the reign of John II*, σσ. 91-109) αναζητά την παρουσία δυτικών λογίων στην Κωνσταντινούπολη, στην αυλή του Ιωάννη Β΄. Επικεντρώνει την έρευνά του σε τέσσερα πρόσωπα που συμμετείχαν σε δημόσιες θεολογικές συζητήσεις και εργάζονταν ως μεταφραστές. Πρόκειται για τον Cerbano Cerbani, τον Ιάκωβο τον «Βενετικό», τον Μωϋσή από το Bergamo, και τον Βουργούνδιο από την Pisa. Ο Suarez θεωρεί πιθανή την παρουσία και άλλων δόγλωσσων προσώπων και μεταφραστών στην πρωτεύουσα ήδη από τον 11ο αιώνα και την εποχή του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού. Τα πρόσωπα αυτά συνεισέφεραν στην επίσημη επικοινωνία με την Δύση, έρχονταν σε επαφή με βυζαντινούς λόγιους κύκλους και συμμετείχαν ενεργά στην διαδικασία μετάφρασης και

κυκλοφορίας αρχαιοελληνικών χειρογράφων, συμβάλλοντας κατά έναν τρόπο στην «Αναγέννηση του 12ου αιώνα στην Δυτική Ευρώπη» (σ. 109).

Η Elizabeth Jeffreys (*Literary trends in the Constantinopolitan courts in the 1120s and 1130s*, σσ. 110-120) σημειώνει την ύπαρξη ανθηρής λόγιας παράδοσης στην Κωνσταντινούπολη, πριν από την βασιλεία του Μανουήλ Β΄. Εξετάζει μεθοδικά το έργο τεσσάρων συγγραφέων, του Νικηφόρου Βασιλάκη, του Μιχαήλ Ιταλικού, του Νικηφόρου Βρυεννίου και του Θεοδώρου Προδρόμου, για να διαφωτίσει γνωστές γενικά διαπιστώσεις για την μεγάλη ενίσχυση που έλαβε η λόγια παραγωγή από τους Κομνηνούς αυτοκράτορες, εστιάζοντας, ωστόσο, στην περίοδο του Ιωάννη Β΄. Η Jeffreys αποδεικνύει ότι την περίοδο της βασιλείας του Ιωάννη φιλόδοξοι διδάσκαλοι, πρόσωπα της εκκλησίας, δημόσιοι υπάλληλοι, μέλη της πολιτικής και στρατιωτικής αριστοκρατίας, συμμετείχαν ενεργά στην λόγια παραγωγή για διάφορους λόγους, συνέθεταν πολιτιστικά δίκτυα και ευνόησαν «ενδιαφέρουσες τάσεις» και καινοτόμους πειραματισμούς. Η ανάδειξη της ρητορικής δεινότητας των λογίων λειτουργεί πλέον ως μέσο βιοπορισμού και αναζήτησης χορηγιών σε ένα ακμάζον λογοτεχνικά περιβάλλον.

Η Alessandra Bucossi (*Seeking a way out of the impasse: the Filioque controversy during John's reign*, σσ. 121-134) εξετάζει την εκκλησιαστική ζωή και τις επαφές μεταξύ του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και της εκκλησίας της Ρώμης, ως προς την αντιπαράθεση του Filioque. Με προσεκτική ανάγνωση των κειμένων για το Άγιο Πνεύμα θεολόγων της εποχής, και κυρίως του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Νικήτα (περ. 1133), εντοπίζει προσεγγίσεις που υπνοούν διαλλακτικότητα και ανεκτικότητα ως προς την δογματική διαφορά. Στα κείμενα αυτά διακρίνεται περισσότερο η τάση να διευκρινισθούν οι θεολογικές διαφορές και να συγκροτηθεί σαφής ορολογία, παρά να καταρριφθούν τα επιχειρήματα των Λατίνων. Η Bucossi θέτει προβληματισμούς για τον βαθμό επιρροής της Δύσης στο Βυζάντιο την περίοδο αυτή, θέμα το οποίο θα την απασχολήσει περαιτέρω ερευνητικά (σ. 134).

Ο Robert Ousterhout (*Architecture and patronage in the age of John II*, σσ. 135-154), διερευνά τις αρχιτεκτονικές εξελίξεις κατά την διάρκεια της βασιλείας του Ιωάννη, σε τρία μεγάλα μοναστικά συμπλέγματα, που προορίζονταν για την ταφή μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας (της μονής Παντοκράτορος, του σημαντικότερου μνημείου της εποχής του Ιωάννη, της μονής της Χώρας και της μονής της Κοσμοσώτειρας). Η μελέτη των μνημειωδών αυτών ταφικών συγκροτημάτων ερμηνεύεται ως «ένα νέο είδος έκφρασης της πολιτικής εξουσίας και του οικογενειακού κύρους» (σ. 148), που, σύμφωνα με τον Ousterhout,

απηχεί τις δυναστικές συγκρούσεις μεταξύ των γυιών του Αλεξίου Α΄. Επιπλέον, ο συγγραφέας, επισημαίνει καινοτόμα χαρακτηριστικά στην μνημειακή διακόσμηση, τα οποία μέχρι πρότινος χρονολογούνταν στην βασιλεία του Μανουήλ Α΄, αλλά πλέον τοποθετούνται προγενέστερα, πιθανόν επί Ιωάννη Β΄.

Η Kallirroë Linardou (*Imperial impersonations: disguised portraits of a Komnenian prince and his father*, σσ. 155-182) εξετάζει λεπτομερώς σειρά παραστάσεων που παρήχθησαν υπό την αιγίδα του *σεβαστοκράτορος* Ισαακίου, με σκοπό να επιδείξει τις πολιτικές του φιλοδοξίες και την θέση του στην οικογενειακή ενότητα. Απεικονίσεις του Ισαακίου με τον πατέρα του Αλέξιο Α΄ βρίσκονται σε μνημεία και χειρόγραφα, πιθανώς συγκαλυμμένα υπό την μορφή βιβλικών μορφών ή αγίων, και αποκαλύπτουν την προσωπικότητα του νεαρού αδελφού του Ιωάννη και την σχέση με πατέρα τους στον αγώνα για την αυτοκρατορική νομιμότητα.

Τέλος, η Pagona Papadopoulou (*Coinage, numismatic circulation and monetary policy under John II*, σσ. 183-200) εξετάζει την παραγωγή και κυκλοφορία χρυσών νομισμάτων και την νέα νομισματική πολιτική που εφάρμοσε ο Ιωάννης Β΄ στα νοτιοανατολικά εδάφη της αυτοκρατορίας (Μικρά Ασία, Κρήτη, Ρόδος, Κύπρος) (σ. 199). Στις περιοχές αυτές, η προοδευτική αντικατάσταση του χρυσού με νομίσματα από ήλεκτρο επηρέασε το δημοσιονομικό σύστημα και φαίνεται ότι συνδέεται με διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Αν και οι λόγοι για αυτήν την πολιτική παραμένουν ασαφείς, τα αριθμητικά στοιχεία που προσφέρει η μελέτη της Papadopoulou τεκμηριώνουν τις γνώσεις μας για την εσωτερική νομισματική πολιτική του Ιωάννη Β΄.

Συνολικά, οι συνεισφορές στον τόμο αυτόν υπογραμμίζουν αλλαγές και εξελίξεις στο Βυζάντιο κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιωάννη και αποκαλύπτουν ότι πολλά χαρακτηριστικά που αποδόθηκαν στον διάδοχο του Μανουήλ αποτελούν ουσιαστικά συνέχεια της βασιλείας των προκατόχων Κομνηνών αυτοκρατόρων και ιδιαίτερα του Ιωάννη Β΄. Οι δώδεκα αυτές αξιόλογες συνεισφορές παρέχουν πολύπλευρη εικόνα για μια σημαντική περίοδο για το Βυζάντιο και την επιρροή του τόσο στην Ανατολική Μεσόγειο όσο και την Δυτική Ευρώπη.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ
ΕΚΠΑ